

Майбутнє етнічних конфліктів

Антон Кіссе,

кандидат педагогічних наук,
народний депутат України

Нині практично всі аспекти економічного, суспільного і політичного життя зазнають глибокого впливу процесів глобалізації. Етнічні конфлікти – не виняток.

Етнічний конфлікт більшість політологів розуміє як протистояння з елементами насилля між групами людей, які проживають на території однієї держави, але належать до різних етносів [1]. Націоналізм може стати причиною етнічного конфлікту, якщо метою протистояння є створення окремого політичного утворення для кожної із груп, що протистоять одна одній [2].

Чимало дослідників вважає, що глобалізація провокує етнічні конфлікти і прояви націоналізму, оскільки вона спонукає до культурної гомогенізації етнічні, релігійні, племінні групи, котрі захищають свою самобутність. Зокрема, М. Вотерс визначає глобалізацію як „наслідок експансії європейської культури на всю планету за допомогою поселень, колонізації і культурного мімесису” [3]. Останній, у свою чергу, може призвести до появи етнонаціоналізму як реакції локальних культур на глобалізацію.

Найбільш песимістично оцінюють вплив глобалізації на майбутнє етнічних конфліктів прихильники теорії „зіткнення цивілізацій”, запропонованої Б. Левісом [4] і популяризованої С. Хантінгтоном. Її послідовники вважають етнічні конфлікти проявом культурних розривів між різними суспільствами. Такі конфлікти можуть виникати внаслідок глобалізації і модернізації, коли окремі групи населення виявляються краще пристосованими до нових умов, а це викликає заздрість і ненависть невдах.

У статті „Зіткнення цивілізацій?” С. Хантінгтон прогнозує, що на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів настане час конфліктів між цивілізаціями (в тому числі між етнічними групами, що належать до різних культур) як домінуючої форми глобального конфлікту [5]. Хоча нація-держава на сьогодні лишається основним чинником міжнародних

відносин, але найзначніші конфлікти точитимуться між націями і групами, що репрезентують різні цивілізації. На думку С. Хантінгтона, це має певні причини. А саме:

1. Важливого значення набуває різниця між цивілізаціями. Вона значно суттєвіша, ніж різниця між політичними ідеологіями і режимами. І ця різниця не може нівелюватися в осяжному майбутньому.

2. Посилюється взаємодія між народами, в результаті чого світ стає дедалі тіснішим, що призводить до кращого розуміння різниці між цивілізаціями. Така взаємодія зміцнює цивілізаційну самосвідомість, що, в свою чергу, загострює за давнену ворожнечу.

3. Процеси економічної модернізації і соціальних змін розмивають традиційну ідентифікацію людей за місцем проживання. Одночасно зменшується роль нації-держави як джерела ідентифікації, на місце якої приходять релігія.

4. Зростанню цивілізаційної самосвідомості сприяє роздвоєння ролі Заходу. Захід перебуває нині в zenіті розквіту. Водночас незахідні цивілізації прагнуть повернутися до своїх „коренів”.

5. Культурні особливості і відмінності, на противагу економічним і політичним, слабо піддаються змінам. Тому у цій сфері важко знайти компроміс.

6. Посилюється економічний регіоналізм, а це обумовлює поглиблене усвідомлення приналежності до певної цивілізації.

Конфлікт цивілізацій розгортається на мікро- і макрорівнях. На мікрорівні боротьба „за землю і владу” точиться між групами, що живуть на лінії розламу між цивілізаціями. А на макрорівні вже країни, які належать до різних культурних таборів, конкурують за вплив у воєнній та економічній сферах, за контроль над міжнародними організаціями і третіми країнами, прагнучи нав'язати їм власні політичні і релігійні цінності. С. Хантінгтон відзначає, що таке протистояння може набувати різних форм – від економічної конкуренції до етнічних конфліктів та „етнічних чисток”, що особливо часто спостерігається на межах ісламського світу.

Хоча ще до виникнення теорії „зіткнення цивілізацій”, а саме 1977 року, американські вчені дійшли висновку, що етнічні відмінності є одним з найважливіших джерел масштабних конфліктів усередині держав і що вони часто є основною причиною війн. Про зростаючий тиск політизованих етнічних домагань з їх можливими легітимізаційними і дегітимізаційними наслідками для будь-якого суспільства і політичного режиму попереджав і Дж. Ротшильд. А П. Брасс взагалі вважає, що етнічність і націоналізм, міжетнічні й сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру і стабільність сучасних держав [6]. Аналогічної точки зору дотримується й українська дослідниця О. Кривицька. Вона припускає, що „етнічний фактор не лише не втрапить

своїї ролі в суспільному житті народів, а, навпаки, перетворившись на засіб політичної боротьби, посилить своє значення” [7].

Проте немало вчених не погоджуються з існуванням зв'язку між глобалізацією та етнічними конфліктами. Так, Дж. Боуен описує первинну і неминучу природу етнічних конфліктів як „міф” і спростовує три основні припущення, на підставі яких складаються прогнози щодо виникнення етнічних конфліктів у майбутньому. Його аргументи [8]:

- 1) етнічна ідентичність є одвічною і незмінною;
- 2) ця ідентичність змушує людей ворогувати й убивати одне одного;
- 3) етнічна багатоманітність неминуче викликає насильство.

Дж. Боуен вважає, що етнічність – продукт сучасності. Хоча люди завжди мали ідентичності, породжені релігією, місцем народження, мовою тощо, вони почали вважати себе членами великих етнічних груп лише в сучасний період колоніалізму і розбудови держав. М. Глений, зокрема, вказував, що в основі недавніх кривавих зіткнень на території колишньої Югославії були не етнічні чи релігійні відмінності, а сучасні спроби об'єднати людей навколо націоналістичних ідей [9]. „Етнічність” стає „націоналізмом”, коли включає прагнення отримати монополію на землю, ресурси, владу. На думку М. Гленого, націоналізм є штучним і часто маніпуляційним набором ідей. Саме колоніальним минулим пояснюються криваві конфлікти в африканських країнах та Шрі-Ланці.

Що ж тоді змушує людей вступати у конфлікт із сусідніми групами? На думку Дж. Боуена, це є результатом тривалих готувань, цькувань і погроз з боку лідерів, які контролюють армію. Саме страх і ненависть, сформовані згори, а не етнічні відмінності змушують людей вдаватися до насильства. Населення може відчувати страх чи обурення щодо іншої групи з різних причин, особливо тоді, коли соціально-економічні зміни здійснюються на користь певної групи. Але навіть тоді така конкуренція і почуття образи на низовому рівні, як правило, не призводять до міжгрупових сутичок без відповідного сигналу згори. Приклад – Руанда і Балкани.

Що стосується третього припущення, то існує чимало держав з етнічною багатоманітністю (Індонезія, Малайзія, Пакистан), які, хоч і не без внутрішніх конфліктів і політичних репресій, не зазнали масштабних насильств. Водночас країни з порівняно незначною різницею в культурі та мові населення (Югославія, Сомалі, Руанда) пережили найкривавіші етнічні конфлікти. Отже, наявність різних етнічних груп не є обов'язковою чи достатньою умовою для виникнення насильства – тільки відносини між цими групами стали головним джерелом конфліктів.

Спростувавши в такий спосіб міф про етнічний конфлікт, Дж. Боуен стверджує, що насправді такий конфлікт є результатом свідомого політичного вибору [10]. Негативні стереотипи, страх перед однією із груп, „вбивати, щоб самому не бути вбитим”, – це результат

політиканства лідерів. Якщо відмовитися від цієї тези й погодитися з тим, що такі конфлікти – природний наслідок відхилень у людській поведінці в окремих регіонах світу, то це призведе до спотвореного уявлення про етноконфлікт. Такий підхід дає змогу припустити, що насильство властиве певному народові чи окремому регіону, а не є результатом розрахованих політичних кроків. Ним можна виправдати тривалу бездіяльність США і міжнародної спільноти в період розгортання війни на Балканах. А про учасників етнічного конфлікту можна говорити як про істот, менш цивілізованих, ніж „ми”, і це дозволяє спокійно спостерігати за їх стражданнями.

Так, Я. Садовські вважає, що [11]: етнічні конфлікти були нормою в цілому світі після 1945 року, тобто вони не є чимось новим і не пов'язані з глобалізацією; етнічні конфлікти не виростають з племінних чи інших первинних ідентичностей, а є результатом колоніальної політики чи інших сучасних подій; етнічні конфлікти спричиняють жертв не більше, ніж інші війни, незалежно від того, йдеться про кількість вбитого мирного населення чи частоту геноцидів; глобалізація знижує ймовірність етнічних конфліктів, оскільки підтримує демократичні цінності.

Подібної думки дотримуються й автори звіту про розвиток людства (2004 рік) „Культурна свобода в сучасному багатоманітному світі” [12]. Вони заперечують те, що політика культурної самобутності і сприяння розвитку багатоманітності обумовлює фрагментацію суспільства, конфлікти, сповільнює розвиток і сприяє авторитарності правління. Така політика насправді є життєздатною і необхідною, оскільки часто саме утиски груп населення, які відрізняються від більшості своєю культурою, викликає зростання напруги. У звіті, до речі, розвінчуються п'ять найпоширеніших міфів про етнічну і культурну багатоманітність. А саме:

1. Етнічна приналежність людини вступає в суперечність з її відданістю державі, відтак визнання багатоманітності відбувається за рахунок збереження цілісності держави.

2. Етнічні групи схильні до конфліктів з використанням насильства через розбіжності в цінностях; отже, слід робити вибір між визнанням багатоманітності і збереженням миру.

3. Принцип збереження культурної свободи диктує необхідність захисту традиційних культурних практик; отже, можливий конфлікт між визнанням культурної багатоманітності й іншими пріоритетами людського розвитку, такими, наприклад, як соціально-економічний прогрес, демократія, права людини.

4. Етнічно багатоманітні країни розвиваються повільніше; отже, багатоманітність підтримується за рахунок стимулювання розвитку.

5. Деякі культури більш схильні до динамічного розвитку, ніж інші; одним культурам властиві демократичні цінності, а іншим – ні; отже, створення сприятливих умов для існування певних культур можливе

за рахунок заохочення розвитку і демократії.

Автори звіту ООН дійшли висновку, що для людського розвитку потрібні не лише здоров'я, освіта, гідний рівень життя і політичні свободи, а й визнання державою культурної багатоманітності народів і наявність сприятливих умов для їх існування. Люди повинні мати свободу вираження своєї ідентичності, не зазнавати дискримінації в будь-яких сферах діяльності. Культурна свобода – одне з найважливіших прав людини, важливий аспект людського розвитку в цілому. Отже, він заслуговує уваги з боку держави.

До питання про прогнозування зростання етнічних конфліктів. Т. Гарр дійшов висновку, що, всупереч поширеній думці, за останні десятиліття кількість локальних конфліктів не збільшилася і вони не стали жорстокішими [13]. Різке збільшення локальних конфліктів припало на період „холодної” війни, що зумовлювалося намаганнями супердержав – США й СРСР – розширити сфери свого впливу на держави Третього світу. Конфлікти, що спалахнули після 1989 року, Т. Гарр пояснює прагненням до національної ідентичності у Східній Європі та в колишніх республіках Радянського Союзу.

Більше того, звіт „Мир і конфлікти” за 2005 рік констатує зменшення основних збройних конфліктів після їх піку на початку 1990-х років і фіксує лише кілька соціетальних конфліктів (громадянських воєн), що останнім часом відновилися з новою силою [14]. Загалом кількість основних соціетальних воєн зменшилася від 12 на кінець 2002 року до 8 на початок 2005 року. Поменшало й етнонаціональних воєн за незалежність, які були головною загрозою громадянському миру й регіональній безпеці. Так, з 2001 по 2004 рік 13 головних конфліктів за самовизначення було вирішено чи призупинено, але в цей час було відзначено й появу шести нових чи відновлених старих конфліктів. Найкривавіші з них сталися в суданській провінції Дарфур та індонезійській провінції Аїчех, де 2003 року після провалу переговорного процесу відновилася боротьба.

З кінця 1980-х років, після падіння деяких авторитарних режимів, помітно зменшилась кількість випадків репресій і політичної дискримінації. З 1950 року кількість меншин, які отримали певні преференції внаслідок політики, спрямованої на компенсацію політичної дискримінації в минулому, зросла в п'ять разів. Це пов'язано як з процесом демократизації, так і з стримуванням сепаратистських воєн. Більшість нових демократій визнала права меншин. Після завершення майже всіх етнонаціональних воєн колишні повстанці отримали більші політичні права і можливості.

П. Валенстін теж вказує на зменшення кількості збройних конфліктів у світі [15]. Так, за період з 1989 по 2000 рік було зареєстровано 111 конфліктів, причому протягом 2000 року їх було лише 33 – найнижчий

показник з моменту закінчення „холодної” війни. Проте, незважаючи на такий рекорд, П. Валенстін зазначає: так, конфліктів поменшало, але вони стали складнішими. Зменшення кількості конфліктів відбулося за рахунок вирішення локальних протистоянь, які за певних умов можуть активізуватися, оскільки повністю не вирішені. Так, з 24 триваючих головних збройних конфліктів у 2000 році, частина з яких є етнічними, 17 розпочалося до 1989 року. Більше того, за майже 11 років було підписано лише одну мирну угоду, яка поклала кінець війні. Отже, можна припустити, що міжнародна спільнота спроможна вирішувати локальні конфлікти, часто із застосуванням сили, аніж братися за розв’язання великих, складних конфліктів.

Т. Гарр теж вказує, що, попри позитивні тенденції в багатьох регіонах світу, зберігається висока ймовірність виникнення етнічних конфліктів. Та й непродумана державна політика в країнах з потенційними можливостями для вибуху насильства може спровокувати появу нових етнічних конфліктів, зокрема, в Африці і Південно-Центральній Азії. Він застерігає від таких небезпек, як [16]:

- неспроможність держав впоратися з наслідками руйнівних етнічних конфліктів;
- доступність зброї та найманців на глобальному ринку;
- „геттизація” значних територій, на яких поглиблюється бідність, погіршуються умови життя, населення має все менше можливостей користатися благами глобальної економіки;
- нерівномірність розподілу багатства і ресурсів, що підтримує авторитарні режими і породжує тероризм у мусульманських країнах.

Та не слід забувати, що глобалізація сприяє створенню регіональних наднаціональних структур, прикладом якої є Європейський Союз. Демократичні цінності, втілені в щоденній практиці і правовій системі держави та наднаціональних структур, є вагомим чинником зменшення етнічних конфліктів [17]. Тобто, ЄС – регіональний проект, що ефективно діє і як агент глобалізації, і як інструмент підтримання мирного міжетнічного співіснування.

Підсумовуючи, можна зазначити, що глобалізація має два виміри етнічних конфліктів. З одного боку, вона призводить до гегемонії, домінування західної економіки, її норм і акторів над рештою світу, що сприяє появі етнонаціоналізму [18]. З іншого боку, вона є відповіддю на етнічні конфлікти через підтримку і пропаганду лібералізації, демократизації, розвитку, прав людини і вільної торгівлі.

Література:

1. **Horowitz D.** Ethnic groups in conflict. Berkeley, University of California Press, 1985. – P. 7.

2. **Dutceac A.** Globalization and ethnic conflict: Beyond the liberal-nationalist distinction // The global review of ethnopolitics. – 2004. – №2. – P. 24.
3. **Waters M.** Globalization. London: Routledge, 1995. – P. 3.
4. **Lewis B.** The Roots of the Muslim Rage // Atlantic Monthly. – 1990. – September. – P. 47 – 60.
5. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – №1. – С. 33 – 48.
6. **Картунов О., Кремень В., Маруховська О.** Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. – 1998. – №5. – С. 5.
7. **Кривицька О.** „Етнічний антагонізм” лікується толерантністю // Віче. – 2001. – №8. – С. 47.
8. **Bowen J.** The myth of global ethnic conflict // Journal of democracy. – 1996. – №4. – P. 3 – 5.
9. **Glenny M.** The fall of Yugoslavia. New York: Penguin, 1992.
10. **Bowen J.** The myth of global ethnic conflict // Journal of democracy. – 1996. – №4. – P. 13.
11. **Sadowski Y.** Ethnic conflict // Foreign policy. – 1998. – №111. – P. 12 – 23.
12. Доклад ООН о развитии человека 2004 „Культурная свобода в современном многообразном мире”, <http://www.un.org/russian/esa/hdr/2004/>
13. **Gurr T.** Ethnic Conflict in World Politics (Boulder, Colo.: Westview, 1994.
14. **Gurr T., Marshall M.** Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy. Center for international development and conflict management, 2005. – P. 1.
15. **Wallensteen P., Sollenberg M.** Armed conflict 1989 – 2000 // Journal of peace research. – 2001. – №5. – P. 629 – 644.
16. **Gurr T., Marshall M.** Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy. Center for international development and conflict management, 2005. – P. 14.
17. **Dutceac A.** Globalization and ethnic conflict: Beyond the liberal-nationalist distinction // The global review of ethnopolitics. – 2004. – №2. – P. 25.
18. **Richmond O.** The Globalization of Responses to Conflict and the Peacebuilding Consensus // Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association. – 2004. – №2 (39). – P. 129 – 150.